

UOT 33:005

Məleykə Eldəniz qızı XƏLƏFOVA
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin magistrantı

Rövşən Ağahüseyn oğlu HƏSƏNOV
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, i.f.d.,
rh767986@gmail.com

SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNDƏ RİSKLƏRİN HESABLANMASI METODLARI VƏ İDARƏ EDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə dayanıqlığının nəzəri əsaslarının, biznes mühitində risklərdən maksimum şəkildə sığortalanmanı təmin etmək məqsədi ilə riskləri meydana gətirən amillərin aşkarlanması, proqnozlaşdırılmanın düzgün həyata keçirilməsi üçün uyğun metodikanın işlənməsi, maliyyə nəticələrinin və likvidliyin təhlil olunması, bütövlükdə sahibkarlıq subyektlərinin potensialının öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi, maliyyə imkanlarının formalaşmasında böyük rola malik olan borclanmanın istiqamətlərinin tədqiqi və müəssisələrin müflisləşməsinə aparan böhranın səviyyəsinin səciyyələndirilməsidir.

Tədqiqatın metodologiyası – Tədqiqat işində sistemli yanaşma, iqtisadi təhlil, sintez və ümumiləşdirmə kimi iqtisadi metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – həlli vacib olan vəzifələrin müəyyən olunmasındadır. Əldə olunmuş nəticələr elmi nəzəriyyəyə və təcrübəyə müəyyən bir töhfə verir, eyni zamanda mövcud problemlə bağlı prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində bilik sahəsini genişləndirir və sahibkarlıq subyektlərinin müflisləşməsinin qarşısının alınmasında əsas göstərici ola bilər.

Tədqiqatın nəticələri – Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində risklərin hesablanması metodları və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər verilmiş və biznes subyektlərinin müflisləşməsinə səbəb olan faktorlar göstərilmişdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – Biznes müəssisələrinin rəqabətə davamlı inkişafının xüsusiyyətlərini öyrənməyə, prioritetlərini müəyyən etməyə və həllinə nail olmağa istiqamətlənmiş bir sıra nəzəri və metodoloji müddəaların əsaslandırılmasından, müasir dövrün sahibkarlığında maliyyə imkanlarını xarakterizə edən göstəricilər sisteminin dəqiqləşdirilməsindən ibarətdir.

Açar sözlər: *risk metriki, kapital adekvatlığı, kredit bazarı, əməliyyat riskləri, risklərin monitorinqi.*

Giriş

Öz qeyri-müəyyənliyi ilə risklər, müxtəlif sahibkarlıq subyektlərinin gəlirliliyinə və yaxud onların nüfuzuna mənfi təsir göstərə bilən ciddi bir faktor kimi qeyd edilə bilər. Əsasən də iqtisadiyyatda, idarəetmə prosesləri zamanı müxtəlif xarakterli dəyişikliklərin, qeyri-müəyyənliyin biznes subyektlərinə müxtəlif istiqamətli potensial zərərli təsirləri daim diqqətdə saxlanılmalıdır.

Hər bir iş adamı üçün onun fəaliyyətini təhlükə altına alan risklərin dərəcələrini əvvəlcədən müəyyənləşdirmək çox vacibdir. Gözlənilən riskin səviyyəsinə uyğun olaraq sahibkarların cari zərərlerini müəyyən etmək lazım gəlir. Yəni, itkilərin və onların nəticələrinin minimalaşdırılması xərcləri və ya onların əvəz edilməsi xərcləri daha münasibdir. Risk dərəcələrinin düzgün olaraq qiymətləndirilməsi maliyyə menecerlərinə gözlənilən zərərdən yan keçməyə və ya onun səviyyəsini azaltmağa, bunlar mümkün olmadıqı təqdirdə isə onu başqa formalarda əvəz etməyə şərait yaradır. Riskli investisiya qoyuluşlarının icra mexanizmi bazar mühitinin dəqiq məlumatlarının öyrənilməsi nəticəsində işlənilir və riskin dərəcəsinin müqayisə edilməsi yolu ilə qiymətləndirilir.

Müasir sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində rast gəlinə bilən müvafiq risklərin hesablanması metodları və idarə edilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, onların monitorinqini həyata keçirmək, kənar və daxili qaydalara uyğunluğu təmin etmək məqsədi ilə sistemlər yaradılır. Daha sonra monitorinq funksiyasını həyata keçirən şöbələr və ya bölmələr risklərin monitorinqini icra edərək aylıq hesabatı Risklərin İdarəedilməsi Komitəsinə təqdim etməlidirlər.

Cədvəl 1

Risk metrikləri limitlərindən kənarlaşmalar

Ölçü	RİSK metriki
Kredit adekvatlığı	1-ci dərəcəli Kapital Adekvatlığı Əmsalı
	Məcmu Kapital Adekvatlığı Əmsalı
	Leverec Əmsalı
Kredit, bazar və əməliyyat riskləri	Əməliyyat Riski üzrə Mütləq Zərər
	Ehtiyat və kredit nisbəti
	MaxVaR Limiti (AFS)
	MaxVaR Limiti (HTM)
	MaxVaR Limiti (FX)
	MaxVaR Limiti (məcmu)
	Max Ekspozisiya (məcmu)
	BPV
	Suveren
	Qeyri-suveren
	AFS
	HTM
Likvidlik və maliyyələşdirmə	3 aylıq GAP
	Əsas bank portfelinin maliyyələşdirmə Gap-i
	Struktur Likvidlik Əmsalı

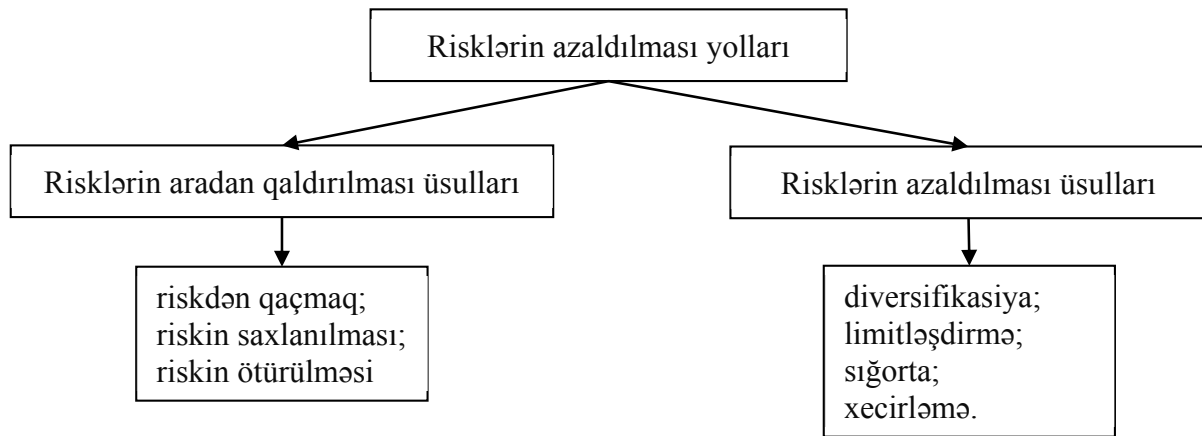
Cədvəldə göstərilmiş limitlərdən kənarlaşmalar olduqda bir sıra prosedurların idarə olunmasını tələb edir:

VaR/Pozisiya limitindən kənarlaşma - 99% kvartildə risk altına düşən, açıq risk mövqeyi üzrə bir gecəlik potensial itkiyə məruz qalan dəyər VaR Limiti adlanır. VaR metodologiyası risk kateqoriyalarının faizi, xarici valyuta, investisiya kapitalı və kredit spredi arasında risk azaldıcı korrelyasiya effektləri üçün gəlirlərin və uçotların tarixi modelləşdirməsinə əsaslanır. Kənarlaşma limitin 10%-i daxilində olarsa şirkətin risk menecmenti müvafiq səbəblərin detallı izahı ilə kənarlaşma barədə Risk İdarəetməsi Komitəsinə məlumat verməlidir. Risk İdarəetməsi növbəti 5 iş günü ərzində kənarlaşmaya səbəb olan pozisiyanın idarə edilməsi üçün tədbirlər görməlidir. Limitin 10%-dən yuxarı olan və ya 5 iş günündən artıq gecikdirilən kənarlaşma üçün Risk İdarəetməsi Komitəsi risk menecmentin ilkin təhlili ilə kənarlaşmanı təsdiq etməlidir [6].

Aşağıdakı məsələlər risklərin idarə edilməsi üzrə şirkətin risk menecmentinin hazırladığı hesabatlarda vacib göstərməli və diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır:

- Kənarlaşmanın səbəblərini müəyyənləşdirərək şirkətin strategiyasını nəzərdə saxlamaq;
- Mövcud limitlərdən kənarlaşmaların müddətini müəyyənləşdirmək;
- Şirkətin strategiyasının gözlənilən nəticələrini təhlil etmək;
- Baş verə biləcək yeni itki limitlərinin zəruri hallarda müəyyənləşdirilməsi.

Risklərin idarə edilməsini baş verə biləcək hadisələri müəyyən qədər proqnozlaşdırmağa və onların mənfi nəticələrini aradan qaldırmağa imkan verən, yaxud azaldılmasına şərait yaradan metodların, tədbirlərin sistemi kimi qiymətləndirmək olar.

Sxem 1. Risklərin idarə olunması sistemi.

Bir çox hallarda riskdən qaçmaq, riskli əməliyyatlardan sadəcə olaraq uzaqlaşmaq deməkdir. Lakin bəzi hallarda bu, mənfəətdən imtina kimi də qiymətləndirilə bilər. Maliyyə risklərinin sabitləşdirilməsinin bu istiqaməti daha təhlükəlidir. Bu, maliyyə riskinin müəyyən növünü tam istisna edən daxili təsnifata aid edilən tədbirlərin hazırlanmasını nəzərdə tutur.

Riskin ötürülməsi riskə görə məsuliyyətin başqa birinə, məsələn, sığorta şirkətinə ötürülməsini nəzərdə tutur. Müasir təcrübədə riskin ötürülməsi aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- riskin faktorinq müqaviləsinin bağlanması yolu ilə ötürülməsi;
- riskin həvalə olunması müqaviləsinin bağlanması yolu ilə ötürülməsi;
- riskin xammal və material göndərənlərə ötürülməsi;
- riskin birja sövdələşmələrinin bağlanması (xecirləmə) yolu ilə ötürülməsi;
- risklərin sığortalanması [2, s. 54].

Müəssisədaxili riskin dəyərləndirilməsi və müəyyənedici faktorların təsirinin uçotu yolları. Müasir sahibkarlıq subyektləri düşükləri böhran vəziyyətlərində fəaliyyətlərinin effektivliyinə münasibətdə bir sıra yeni problemlərlə qarşılaşırlar. Biznesin daxili çətinliklərinin və risklərin idarə olunması kontekstində bir sıra faktorların daim diqqət mərkəzində saxlanması zərurəti yaranır. Həllini gözləyən cari problem sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti istiqamətində konfliktlərin və risklərin səmərəli idarə edilməsi üçün yeni praktikanın tətbiqindən ibarətdir.

Sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadiyyatının cari vəziyyətini dəyərləndirmək yolları həm daxili, həm də xarici faktorlarla təmsil oluna bilər. Şirkətin kapital strukturu onun likvidlik səviyyəsi və maliyyə dayanıqlığı ilə təmsil olunan maliyyə imkanlarıdır. Bu da öz növbəsində istehsalın miqyasından, istehsal xərclərindən və zərərlərindən asılılığı ilə müəyyən edilir.

Risk-menecmentin təşkili mərhələləri. Bir iqtisadi kateqoriya olaraq risk menecmenti idarə etmədə gözlənilən risklərin və maliyyə mühitinin tənzimlənməsini özündə birləşdirir. Risk menecmenti, həmçinin risklərin, riskli kapital qoyuluşunun məqsədini, baş verə biləcək halların ehtimalının konkretləşdirilməsi, ətraf mühit haqqında məlumatların təhlili, risklərin faizlərinin və səviyyələrinin dəqiqləşdirilməsi, risklərin strateji idarə olunmasını, risklərin minimallaşdırılması üçün vacib ayrılımları və məqsədyönlü şəkildə risklərin idarə olunmasını bir idarəetmə sistemi olaraq özündə cəmləşdirir. Bu qeyd olunanların ümumiləşdirilmiş nəticəsi risk-menecmentin təşkilati mərhələlərindən ən vacibidir.

İnvestisiya layihəsində risklərin qiymətləndirilməsi layihənin reallaşdırılması mərhələlərində sahibkarlıq subyektlərinin qarşılaşa biləcəyi təhlükəli (riskli) halların nəzərə alınması, qabaqçılıq tədbirlərin görülməsi və minimallaşdırılması istiqamətlərini nəzərdə tutur. Layihə dövrü ərzində risklər sahibkarlıq subyekti tərəfindən qruplaşdırılaraq qiymətləndirilməli və onların minimuma endirilməsi üçün tədbirlərin siyahısı hazırlanmalıdır. Risklər müxtəlif kateqoriyalar üzrə əhatə olunduğundan onlar aşağıdakı ardıcılıqla verilməlidir:

1. İnvestisiya layihəsinin xarakterindən asılı olaraq risklərin qruplaşdırılması və onlara dair qısa şərhin verilməsi;

2. Risk kateqoriyaları üzrə nəticələrin proqnozlaşdırılan mənfəətə təsir imkanlarına dair məlumatların verilməsi [3, s.14].

Müəyyən edilmiş proqramın həyata keçirilməsinə nəzarətin təşkili, risklə bağlı qərarlaşdırılmış hərəkətlərin icrasının son təhlili və yekun qiymətləndirilməsi risk menecmentinin təşkilinin vacib formalarından biridir. Risk menecmentinin həyata keçirilməsi biznes subyektlərinin fəaliyyətində risklərin idarə olunması strukturunun formalaşdırılmasını zəruri edir. Bu struktur (risklərin idarə olunması orqanı) maliyyə meneceri, risklər üzrə menecer və idarəetmənin müvafiq aparatı, riskli (vençur) kapital qoyuluşu şöbəsi, sığorta əməliyyatları şöbəsi və s. kimi formalaşdırıla bilər. Vençur kapital qoyuluşu biznes qurumlarının yaranma sənədlərinə müvafiq olaraq aşağıdakı funksiyaları həyata keçirə bilər:

- portfel və vençur investisiyaların həyata keçirilməsi;
- mövcud qanunvericilik və biznes qurumlarının yaranma sənədinə uyğun olaraq riskli kapital qoyuluşu;
- riskli investisiya platformasının hazırlanıb yekunlaşdırılması;
- ətraf mühitin məlumatlarının yığılması, təhlili, emalı və saxlanması;
- riskin səviyyəsinin idarə olunması metodlarının müəyyən edilməsi;
- qərarlaşdırılmış riskin planının işlənməsi, icrasının təşkil olunması, monitorinqi və nəticələrin təhlil edilməsi;
- sığortanın və yenidən sığortalanmanın şərtlərinin hazırlanması, sığorta hadisələrində qiymətlərin yuxarı - aşağı hədlərini və həcmi təyin etmək, sığorta xərclərini təmin etmək;
- riskli kapital qoyuluşunun müvafiq hesabatlarını (statistik, mühasibat və operativ) təyin etmək;
- problemlərin aradan qaldırılmasının strategiyasının və müvafiq üsullarının seçilməsi.

Nəticə

Kapital qoyuluşu həyata keçirərkən obyektin doğru seçilməsi, gözlənilən risk səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sahibkarlıq fəaliyyətində risk dərəcələrini düzgün tərtib edilmiş biznes planın, icra edilən əməliyyatların sığortalamasının, bir layihə çərçivəsində fəaliyyət göstərən firmalarla, risklərin bölüşdürülməsi, diversifikasiyalar, fyuçers, xecirləşmə, opitson və s. hesabına azaltmaq mümkündür.

Sahibkarlıq fəaliyyətində risk hansısa xoşagəlməz hadisənin baş verməsi və ya əksinə, baş verməməsi ehtimalını, əgər bu qaçılmazdırsa müəssisənin fəaliyyətinə gözlənilən təsirinin hansı iqtisadi nəticə ilə (müsbət, sıfır və ya mənfi) yekunlaşacağını ifadə edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə menecerləri və ya idarəetmə strukturunun rəhbərləri, atdıqları hər bir riskli addımın qarşılığında daha böyük qazanca nail olmağa çalışmalıdır. Risk və qazanc, biri digərini şərtləndirən və bir-biri ilə bağlı olan maliyyə qruplarıdır. Risklər, həm biznes qurumlarının öz fəaliyyətindən, həm təbiət hadisələrinin təsirindən, həm də biznes fəaliyyətinin nəticələrini dəyişmək gücünə malik digər daxili və xarici faktorlardan irəli gələn, mümkün olan hər hansı bir itki ehtimalını nəzərdə tutur. Bu işə sahibkarlar üçün mənfə, yəni arzuolunmaz nəticədir.

ƏDƏBİYYAT

1. İİTKM “Risklərin idarə edilməsi modelinin seçilməsi və tətbiqi üzrə konsaltinq təklifi” Bakı 2016
2. Kazımlı X., Quliyev İ. “İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi” Dərs vəsaiti. Bakı. 2011 s.54
3. AMEA Yüksək Texnologiyalar Parkının rezidenti olmaq istəyən sahibkarlıq subyektləri üçün biznes planın tərtib edilməsinə dair metodiki göstəriş.

4. İ.N.Məmmədov. Banklarda risk menecmenti. Monoqrafiya. Bakı, “Füyuzat”, 2021, 208 s.
5. Tymothen Geitner Stress Test: Reflections on Financial Crises Broadway Books, 2015
6. <https://www.yapikredi.com.az>

*Малейка Эльдениз кызы Халафова
Азербайджанский Университет Кооперации
магистрант,*

*Ровшан Агагусейн оглы Гасанов
Азербайджанский Университет Кооперации, д.ф.э.*

Методы расчета рисков в деятельности субъектов хозяйствования и направления управления

Резюме

Цель исследования: Основной целью исследования является выявление теоретических основ финансовой устойчивости субъектов хозяйствования, факторов, создающих риски, с целью обеспечения максимального страхования от рисков в бизнес-среде, разработка подходящей методологии для правильного осуществления прогнозирования, анализа финансовых результатов и ликвидности, а также изучения потенциала и оценки хозяйствующих субъектов в целом, изучение направлений заимствования, которому принадлежит большая роль в формировании финансовых возможностей, и характеристика уровня кризиса, приводящего к банкротству предприятий.

Методология исследования: В работе использовались такие экономические методы, как системный подход, экономический анализ, синтез и обобщение.

Прикладная важность исследования: Важность исследовательской работы заключается в определении задач, которые важно решить. Полученные результаты вносят определенный вклад в научную теорию и практику, в то же время расширяют поле знаний в направлении определения приоритетов, связанных с актуальной проблемой, и могут быть ключевым показателем в предотвращении банкротства субъектов хозяйствования.

Результаты исследования: Внесены предложения по совершенствованию методов расчета и управления рисками в деятельности хозяйствующих субъектов, указаны факторы, приводящие к банкротству хозяйствующих субъектов.

Оригинальность и научная новизна исследования: Состоит в обосновании ряда теоретико-методологических положений, направленных на изучение особенностей конкурентного развития предприятий, определение их приоритетов и достижение их решения, уточнение системы показателей, характеризующих финансовую возможности в предпринимательстве эпохи виновных.

Ключевые слова: метрика риска, достаточность капитала, кредитный рынок, операционные риски, мониторинг рисков.

Maleyka Eldeniz Khalafova
Master of Azerbaijan Cooperation University

Rovshan Agaguseyn Hasanov
Azerbaijan Cooperation University, Ph.D., Assoc. Prof;

Risk calculation methods and management directions in the activity of entrepreneurial subjects

Summary

The purpose of the research: The main purpose of the research is to reveal the theoretical foundations of the financial stability of business entities, the factors that create risks in order to ensure maximum insurance against risks in the business environment, the development of a suitable methodology for the correct implementation of forecasting, the analysis of financial results and liquidity, and the study of the potential and assessment of business entities generally, study of the directions of borrowing, which has a great role in the formation of financial opportunities, and the characterization of the level of the crisis leading to the bankruptcy of enterprises.

Research methodology: economic methods such as systematic approach, economic analysis, synthesis and generalization were used in the research work.

Application importance of the research: The importance of the research work lies in the determination of the tasks that are important to solve. The obtained results make a certain contribution to scientific theory and practice, at the same time expands the field of knowledge in the direction of determining the priorities related to the current problem and can be a key indicator in preventing the bankruptcy of business entities.

The results of the research: Proposals were made regarding the improvement of risk calculation methods and management in the activity of business entities, and the factors that lead to the bankruptcy of business entities were indicated.

Originality and scientific novelty of the research: It consists of the substantiation of a number of theoretical and methodological provisions aimed at studying the characteristics of the competitive development of business enterprises, determining their priorities and achieving their solution, specifying the system of indicators characterizing the financial opportunities in the entrepreneurship of the guilty era.

Key words: *risk metric, capital adequacy, credit market, operational risks, risk monitoring.*